

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 2.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.2.78>

УДК 338.43.01

О. Л. Дідур,

аспірант, Одеський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-0683-9217>

Л. А. Бахчиванжи,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,

Одеський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8381-9684>

**ЕТАПИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВІ КРИЗИ В
СУСПІЛЬСТВІ**

O. Didur,

Postgraduate student, Odesa State Agrarian University

L. Bakhchyvanzhy,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Management, Odesa State Agrarian University*

**STAGES OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN
AGRICULTURAL ENTERPRISES AND THEIR IMPACT ON
FINANCIAL CRISES IN SOCIETY**

У статті систематизовано і доповнено основні історичні етапи інституційних перетворень в аграрному секторі України: етап колективізації (1920-1930-ті роки); етап розпаду СРСР і переходу до ринкової економіки (1990-ті роки); етап мораторію на продаж землі (2001-2020 роки); етап відкриття ринку землі (з 2021 року); етап війни Росії проти України (з 2022 року) та виокремлено пов'язані з ними кризові явища. Розглянуто основні аспекти фінансової кризи на окремих етапах інституційних перетворень в аграрному секторі України.

Запропоновано основні напрями інституційних перетворень для післявоєнного відновлення аграрної сфери України: забезпечення стабільності та безпеки сільського господарства; відновлення та модернізація зруйнованої аграрної інфраструктури; зміцнення інституційної бази та правового середовища; розвиток фінансових інструментів та доступу до капіталу; розвиток кооперації та інтеграції аграрних підприємств; розвиток цифровізації та інновацій в аграрному секторі; сприяння екологічній стійкості та адаптації до змін клімату; міжнародна співпраця та інтеграція; розвиток освіти та підвищення кваліфікації аграрних кадрів.

The article systematizes and supplements the main historical stages of institutional transformations in the agrarian sector of Ukraine: the stage of collectivization (1920s-1930s); the stage of the collapse of the USSR and the transition to a market economy (1990s); the moratorium stage on the sale of land (2001-2020); the stage of opening the land market (from 2021); the stage of Russia's war against Ukraine (from 2022) and the related crisis phenomena have highlighted.

The main aspects of the financial crisis at individual stages of institutional transformations in the agrarian sector of Ukraine have considered. At the stage of collectivization, the main aspects of the financial crisis were the following: the destruction of private property and market relations; devaluation of the national currency and inflation; decrease in efficiency of agricultural production; deficit of the budget and financing of industrialization; undermining trust in financial institutions; rejection of traditional financial instruments. At the stage of the collapse of the USSR and the transition to a market economy, the main aspects of the financial crisis were the following: sharp price liberalization of the economy

and hyperinflation; the collapse of the centralized Soviet financial system; banking crises and bankruptcies; lack of an effective tax system; "wild" privatization and development of the "shadow" economy. At the stage of the moratorium on the sale of land, the main aspects of the financial crisis were the following: limitations of market mechanisms in the agricultural sector due to the lack of a full-fledged land market; development of the shadow market of land rent; limited access to funding sources due to the impossibility of using land as collateral; restriction of the rights of owners of land shares; impact on macroeconomic stability. The stage of opening the land market in Ukraine, despite the positive aspects, may also have the following potential negative consequences, causing another crisis in the country's financial system: opportunities for speculation and concentration of land in the hands of monopolists; increase in debt load; loss of state control over strategic resources. The main aspects of the crisis of the financial system of Ukraine at the stage of Russia's war against Ukraine are the following: macroeconomic destabilization; financing military operations and increasing the state debt; hryvnia devaluation and currency crisis; increasing risks in the banking sector and decreasing financial stability; loss of assets and infrastructure; emigration and demographic changes, which also increase budget costs.

The main directions of institutional transformations for the post-war recovery of the agrarian sphere of Ukraine have proposed: ensuring the stability and security of agriculture; restoration and modernization of destroyed agricultural infrastructure; strengthening of the institutional base and legal environment; development of financial instruments and access to capital; development of cooperation and integration of agricultural enterprises; development of digitalization and innovations in the agricultural sector; promoting environmental sustainability and adaptation to climate change; international cooperation and integration; development of education and improvement of qualifications of agricultural personnel.

Ключові слова: інституційні перетворення, сільське господарство, аграрні підприємства, фінансова криза, економіка, інфляція.

Keywords: institutional transformations, agriculture, agrarian enterprises, financial crisis, economy, inflation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аграрний сектор є одним із ключових компонентів економіки України, забезпечуючи значну частину ВВП і експортних надходжень та являючись джерелом зайнятості для значної частини населення. При цьому інституційні перетворення, такі як зміни в аграрній політиці та структурі підприємств безпосередньо впливають на економічну стабільність та добробут населення. Інституційні перетворення часто супроводжуються фінансовими кризами, які можуть мати серйозні наслідки для економіки і суспільства. Аналіз цих процесів допомагає зрозуміти механізми, через які інституційні зміни можуть призвести до кризових явищ, а також визначити способи пом'якшення таких наслідків. Інституційні перетворення в аграрному секторі можуть впливати на рівень соціальної стабільності, зокрема на зайнятість у сільській місцевості, рівень доходів та якість життя населення. Фінансові кризи, пов'язані з цими перетвореннями, можуть призвести до зростання бідності, міграції з сіл до міст, а також до соціального напруження.

Дослідження різних етапів інституційних перетворень дозволяє оцінити ефективність проведених реформ, виявити їх сильні та слабкі сторони, а також зрозуміти, які зміни були найбільш успішними, а які призвели до кризових явищ, що дає можливість коригувати подальші реформи та покращувати політики у сфері аграрного управління. Аналіз історичних етапів інституційних перетворень допомагає зрозуміти, як такі зміни можуть вплинути на аграрний сектор у майбутньому, що є важливим для формування стратегій розвитку аграрних підприємств, підготовки до можливих фінансових викликів і забезпечення стійкості галузі. Розуміння інституційних перетворень дозволяє розробляти та впроваджувати ефективні фінансові інструменти (наприклад, аграрні розписки, спеціальні кредитні програми), які можуть допомогти аграрним підприємствам ефективніше використовувати ресурси і знижувати ризики, пов'язані з фінансовими кризами.

Таким чином, дослідження етапів інституційних перетворень аграрних підприємств та їх впливу на фінансові кризи є важливим для розробки стратегій сталого розвитку аграрного сектору, забезпечення економічної стабільності та покращення якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних економічних дослідженнях наявні розробки авторів щодо виокремлення історичних етапів інституційних перетворень аграрних підприємств України.

В. Подлесною було досліджено п'ять соціально-економічних циклів в Україні, взаємопов'язаних з інституційними трансформаціями, які демонструють трансформацію інститутів сім'ї, власності, держави під час розвитку великих циклів економічної кон'юнктури [2, с. 48-60].

І. Лещик та Г. Пиріг виділяють три основні етапи еволюції аграрних трансформацій в Україні, пов'язаних з існуванням СРСР – етапи реформ дорадянського періоду (перехід з оброку на панщину, період кріпосного права та столипінська реформа), етапи реформ радянського періоду (в інституційних перетвореннях автори виділяють реформи В. Леніна, Й. Сталіна, М. Хрущова, Л. Брежнєва, Ю. Андропова і М. Горбачова та етапи реформ пострадянського періоду (реформування земельних відносин та становлення ринку, паювання колективної власності, реорганізація КСП у господарські структури ринкового типу) [3].

О. Заскалкіна, продовжуючи дослідження авторів, доповнює наведені етапи переліком етапів інституційних перетворень в період незалежності України: етап формування інституційного ринкового середовища в аграрній сфері України (1990-1999 р.р.); етап становлення нових інституційних форм в аграрному секторі (2000-2007 р.р.); етап створення інститутів довготривалого розвитку в аграрній сфері економіки (2008-2015 р.р.); та етап інтеграції інститутів аграрного розвитку в міжнародний простір (з 2016 р.) [1, с. 83-98].

Ю. Лопатинський та С. Тодорюк більш детально розглядають вказані історичні етапи інституційних перетворень в аграрному секторі економіки за часів набуття Україною незалежності, розглядаючи позитивні сторони

існуючих перетворень [4, с. 26-36] і розглядаючи ознаки кризових явищ, які супроводжували інституційні перетворення аграрного сектору з 2014 р. [4, с. 36-37].

Як бачимо, інституційні перетворення в сільському господарстві України пройшли через значний ряд ключових історичних етапів, кожен з яких супроводжувався кризовими явищами та які відображають складний процес трансформації аграрного сектора в умовах політичних та економічних змін. Віддаючи належне розглянутим вище напрацюванням авторів, вважаємо за необхідне систематизувати і доповнити вказані етапи з урахуванням ознак і факторів фінансової кризи, оскільки на даний час Україна перебуває на новому етапі інституційних перетворень сільського господарства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на це, цілями статті є наступні:

- систематизувати і доповнити основні історичні етапи інституційних перетворень в аграрному секторі України та виокремити пов'язані з ними кризові явища;
- розглянути основні аспекти фінансової кризи на окремих етапах інституційних перетворень в аграрному секторі України;
- запропонувати основні напрями інституційних перетворень для післявоєнного відновлення аграрної сфери України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В таблиці 1 наведені історичні етапи інституційних перетворень у сільському господарстві України, які супроводжувалися певними кризовими явищами, що впливали також на функціонування фінансової системи.

Таблиця 1. Основні історичні етапи інституційних перетворень в аграрному секторі України та пов'язані з ними кризові явища

Етап	Основні зміни	Ознаки кризи
Колективізація (1920-1930-ті роки)	- Примусова колективізація, створення колгоспів та радгоспів. - Конфіскація приватної власності, обмеження приватної ініціативи.	- Голодомор 1932-1933 років: масовий голод, викликаний політикою колективізації, мільйонні жертви. - Соціальні потрясіння: примусове переселення, репресії, руйнування традиційного способу життя.
Розпад СРСР і перехід до ринкової економіки (1990-ті роки)	- Деколективізація та приватизація аграрного сектора. - Передача земель колективних господарств у приватну власність, створення фермерських господарств.	- Економічний спад: зниження виробництва, занепад інфраструктури, розвал системи держпідтримки. - Невизначеність у земельних питаннях: проблеми з правами власності на землю. - Соціальні проблеми: масове безробіття, погіршення рівня життя, демографічна криза.
Мораторій на продаж землі (2001-2020 роки)	- Введення мораторію на продаж с.-г. земель. - Створення «тіньового» ринку оренди землі.	- Неефективність ринку землі: обмежений доступ до фінансування, зниження продуктивності. - Соціальна напруга: невизначеність прав власності, обмеження прав селян.
Відкриття ринку землі (з 2021 року)	- Скасування мораторію та відкриття ринку землі. - Запровадження правових механізмів для купівлі-продажу земель.	- Економічні виклики: непідготовленість фінансових інститутів, ризик концентрації земель. - Соціальні виклики: страхи щодо скуповування землі великими агрохолдингами. - Правові проблеми: проблеми з кадастровою системою та правом власності.
Війна Росії проти України (з 2022 року)	- Військові дії в аграрних регіонах України. - Знищення інфраструктури, забруднення та мінування земель.	- Знищення аграрної інфраструктури: руйнування підприємств, складів, елеваторів. - Порушення логістики: блокування портів, перешкоди для експорту зерна. - Соціально-економічні наслідки: міграція населення, втрата робочих місць, поглиблення соціальних проблем.

Джерело: створено авторами

Кожен із вказаних етапів інституційних перетворень супроводжувався серйозними кризовими явищами, які вплинули на розвиток аграрного сектора України. Від колективізації в радянські часи до сучасних викликів, пов'язаних із війною, кожен етап відображає складність адаптації до нових умов, що вимагає глибоких і продуманих реформ для забезпечення стабільного розвитку сільського господарства в Україні.

Таблиця 1 свідчить, що кожен етап супроводжувався ознаками соціальної, фінансової та екологічної кризи. Загальні ознаки кризи фінансової системи включають різке падіння валюти та інфляцію, що підриває купівельну спроможність населення. Також при фінансовій кризі спостерігається значне зростання державного боргу і бюджетного дефіциту через необхідність фінансування антикризових заходів, а також погіршення стану банківського сектору, що виражається у зростанні частки проблемних кредитів і нестачі ліквідності. Крім того, фінансова криза супроводжується зниженням довіри до фінансових інституцій та масовими відтоками капіталу.

Зважаючи на тему дослідження, розглянемо основні аспекти фінансової кризи на окремих етапах інституційних перетворень в аграрному секторі України.

Етап 1. Етап колективізації в Україні (1920-1930-ті роки) мав глибокий і далекосяжний вплив на фінансову систему країни. Основними аспектами цього впливу вважаємо наступні:

1. Знищення приватної власності та ринкових відносин. Колективізація передбачала конфіскацію приватної власності на землю, худобу, техніку та інші засоби виробництва, що призвело до ліквідації приватних сільських господарств та заміни їх колгоспами та радгоспами. Відбувся перехід до централізованої планової економіки, де держава повністю контролювала виробництво, розподіл та ціни на продукцію, що знищило ринкові механізми ціноутворення та конкуренції.

2. Знецінення національної валюти та інфляція. Конфіскація зерна та інших сільськогосподарських продуктів з метою експорту та забезпечення індустріалізації в СРСР призвела до серйозного дефіциту продуктів харчування, що спричинило інфляційний тиск на економіку. Через примусову конфіскацію зерна та інших продуктів харчування, що супроводжувалась нееквівалентним обміном ресурсів між селом і містом, знецінювались гроші, оскільки населення не мало достатньо коштів для купівлі необхідних товарів.

3. Зниження ефективності сільськогосподарського виробництва. Різне зниження продуктивності праці в колгоспах через примусову працю, відсутність стимулів до ефективної роботи та велику смертність серед селян (внаслідок голоду та репресій) призвело до зниження обсягів сільськогосподарського виробництва. Дефіцит продуктів на внутрішньому ринку та необхідність імпорту окремих видів продовольства ще більше підживляли фінансову стабільність.

4. Дефіцит бюджету та фінансування індустріалізації. Фінансування індустріалізації у вказаний період здійснювалось за рахунок вилучення ресурсів із сільського господарства (через продаж зерна на експорт). Це призводило до збільшення державного боргу і дефіциту бюджету. Всі фінансові потоки контролювались централізовано, через що локальні фінансові інститути (якщо вони залишались) втратили свою роль і вплив.

5. Підрив довіри до фінансових інститутів. Репресії проти «куркулів» (заможних селян) та конфіскація їх майна призвели до втрати довіри населення до державних фінансових інституцій та банків, оскільки відбувалась фактична експропріація заощаджень та ресурсів. Невизначеність і страх серед населення підживляли довіру до фінансової системи, зростала недовіра до грошей як засобу накопичення.

6. Відмова від традиційних фінансових інструментів. Знищення або перетворення кооперативних банків та кредитних спілок, які раніше обслуговували сільське населення, на державні інститути, що більше орієнтувались на централізоване фінансування колгоспів. Через примусове вилучення продукції та централізоване планування, роль грошей у сільському господарстві зменшувалась, що далі руйнувало фінансову систему на місцевому рівні.

Етап 2. Етап розпаду СРСР і переходу до ринкової економіки в 1990-х роках відзначався різким переходом від централізованої планової економіки до ринкових відносин, що спричинило численні фінансові та соціальні кризи.

Основними аспектами фінансової кризи на даному етапі інституційних перетворень вважаємо наступні:

1. Різка цінова лібералізація економіки та гіперінфляція. Уряд скасував державний контроль за цінами, що призвело до різкого зростання цін на всі товари і послуги. В умовах слабкої фінансової системи це викликало гіперінфляцію, яка досягла свого піку в 1993 році, коли рівень інфляції перевищив 10 000% на рік. Унаслідок гіперінфляції український карбованець, а згодом і гривня (запроваджена у 1996 році) втратили значну частину своєї вартості. Це призвело до серйозних проблем у сфері заощаджень, пенсій та зарплат.

2. Крах централізованої радянської фінансової системи. Зі зникненням СРСР розпалась радянська банківська і фінансова система. Колишні державні банки та фінансові інституції були реформовані, проте процес реформ був хаотичним і непослідовним. Почали з'являтися численні комерційні приватні банки, часто без достатнього капіталу та досвіду, що спричинило нестабільність у фінансовому секторі.

3. Банківські кризи та банкрутства. Нестабільність, високий рівень інфляції та слабка правова база призвели до численних банкрутств банків, що підірвало довіру населення до банківської системи, багато людей втратили свої заощадження. Висока інфляція і ризиковані операції банків призвели до кризи кредитування, де більшість позик не обслуговувались належним чином, що ще більше підірвало фінансову стабільність.

4. Відсутність ефективної податкової системи. Перехід до ринкової економіки вимагав створення нової податкової системи, проте через відсутність досвіду та непослідовність у реформах, система була неефективною. Це призводило до великого рівня ухиляння від сплати податків і дефіциту бюджету. Через постійний дефіцит бюджету держава не могла належним чином фінансувати соціальні програми, що ще більше загострювало соціальні проблеми.

5. «Дика» приватизація та розвиток «тіньової» економіки. Приватизація державних підприємств проводилась часто без належного контролю і прозорості, що призвело до появи «олігархів» і концентрації власності в руках вузького кола осіб. Багато фінансових операцій почали здійснюватись поза офіційною економікою, що призвело до розширення тіньового сектору і зменшення податкових надходжень до бюджету. На нашу думку, саме цей фактор вплинув найбільше на зародження суспільного порядку обмеженого доступу за Д. Нормом.

6. Запровадження національної української валюти та стабілізація фінансової системи. Введення гривні у 1996 р. стало важливим кроком до стабілізації фінансової системи, але проблеми гіперінфляції і нестабільності національної валюти залишались актуальними. Уряд почав здійснювати заходи щодо стабілізації економіки, включаючи контроль над інфляцією і дефіцитом бюджету, але ці заходи вимагали значного часу і підтримки з боку міжнародних фінансових організацій.

Етап 3. Етап мораторію на продаж сільськогосподарських земель в Україні (2001-2020 роки). Мораторій був запроваджений як тимчасовий захід для регулювання ринку землі, але його тривала дія спричинила кілька важливих наслідків для економіки та фінансової системи України. На нашу думку, основними аспектами фінансової кризи на даному етапі інституційних перетворень є наступні:

1. Обмеження ринкових механізмів у аграрному секторі через відсутність повноцінного ринку землі. Мораторій забороняв продаж та купівлю сільськогосподарських земель, що обмежувало ринкові механізми в аграрному секторі та перешкоджало ефективному перерозподілу землі та інвестицій у сільське господарство, зокрема, в довгострокові проекти, які потребували стабільних прав власності. Відсутність можливості легально продати або купити землю призводила до її неефективного використання. Це знижувало продуктивність аграрного сектору та потенційні доходи, які могли б бути отримані від ефективнішого використання земель.

2. Розвиток тіньового ринку оренди землі. Оскільки офіційний продаж землі був заборонений, розвивався тіньовий ринок оренди. Орендні відносини часто укладались неофіційно або з мінімальним правовим захистом, що збільшувало ризики для орендарів і власників землі. Через непрозорість операцій з землею держава втрачала значні податкові надходження. Це впливало на дефіцит бюджету та зменшувало фінансові можливості держави.

3. Обмеженість доступу до джерел фінансування через неможливість використання землі як застави. Оскільки земельні ділянки не могли бути офіційно продані, вони також не могли бути використані як застава для отримання кредитів, що обмежувало доступ аграрних підприємств і фермерів до фінансових ресурсів, що стримувало їхній розвиток та інвестиції. Відсутність ліквідної застави, такої як земля, збільшувала ризики для банків і призводила до підвищення ставок за кредитами. Це ще більше обмежувало можливості аграрного сектору залучати фінансування для розвитку.

4. Обмеження прав власників земельних паїв. Мораторій обмежував права власників земельних ділянок (пайовиків) на розпорядження своєю власністю, вони могли лише здавати землю в оренду, що знижувало їхні доходи та можливості фінансового планування. Обмежені можливості для реалізації прав власності на землю створювали соціальну напругу в суспільстві, що додатково підривало довіру до фінансової системи та державних інституцій.

5. Зниження інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки. Невизначеність щодо прав власності та неможливість вільного обігу земельних ресурсів знижували інвестиційну привабливість аграрного сектору, стримуючи притік як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Обмеження в доступі до фінансування та інвестицій призводили до недостатнього технологічного оновлення аграрного сектору, що впливало на його конкурентоспроможність на світових ринках.

6. Вплив на макроекономічну стабільність. Тема мораторію на продаж землі була однією з найбільш політизованих в Україні, викликаючи гострі суперечки між різними політичними силами, що затримувало проведення необхідних реформ. Відсутність стабільної і прозорої системи обігу земельних ресурсів обмежувала можливості економічного зростання в аграрному секторі.

Етап 4. Етап відкриття ринку землі в Україні, який розпочався 1 липня 2021 року, завершив багаторічний мораторій на продаж сільськогосподарських земель, на нашу думку, відкриває наступні нові можливості для розвитку аграрного сектору та залучення інвестицій:

1. Можливості зростання інвестиційної привабливості аграрного сектору. Відкриття ринку землі підвищило інтерес інвесторів до аграрного сектору України, створило умови для залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій, що потенційно може сприяти розвитку агробізнесу, технологічному оновленню та збільшенню продуктивності в сільському господарстві. З'явилися передумови для збільшення довгострокових інвестицій в інфраструктуру та технології, що покращило економічну ефективність сільськогосподарських підприємств.

2. Можливості розвитку кредитного ринку та доступу до фінансування аграрних проєктів. Відкриття ринку землі дозволило використовувати земельні ділянки як заставу для отримання банківських кредитів, підвищуючи можливості аграріїв залучати додаткове фінансування для розвитку своїх господарств. Також з'явилась можливість знижувати вартість кредитів завдяки більшій надійності застави у вигляді землі, що сприяє здешевленню кредитних ресурсів та їх доступності для сільськогосподарських виробників.

3. Збільшення доходів власників землі. Відкриття ринку спричинило зростання цін на сільськогосподарські землі. Власники земельних паїв отримали можливість вигідніше продавати свої ділянки, що збільшило їхні доходи. Підвищення доходів від продажу або оренди земельних ділянок

сприяло покращенню добробуту сільського населення, що позитивно вплинуло на соціально-економічний стан у сільській місцевості.

4. Розширення податкової бази. Завдяки легалізації продажу землі і зростанню ринкової вартості ділянок, держава отримала можливість збільшити податкові надходження. Зокрема, збільшились надходження від податку на доходи фізичних осіб, податку на землю та інших податків, пов'язаних із операціями на ринку землі. Легалізація ринку землі сприяла зменшенню тіньових операцій та збільшенню прозорості ринку, що також позитивно вплинуло на податкові надходження.

5. Підвищення ефективності використання земельних ресурсів. Можливість купівлі-продажу земельних ділянок сприяла ефективнішому розподілу земельних ресурсів, даючи змогу зосередити землю в руках більш продуктивних виробників, що призвело до збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Відкриття ринку землі стимулювало впровадження нових технологій і методів ведення сільського господарства.

6. Зміцнення національної валюти та зниження фінансових ризиків. Збільшення надходжень від продажу землі та інвестицій у аграрний сектор сприяло зміцненню гривні, позитивно впливаючи на фінансову стабільність країни. Прозорість і легальність операцій на ринку землі зменшили економічні ризики, пов'язані з тіньовими схемами, що стабілізувало фінансову систему.

Етап відкриття ринку землі в Україні, попри численні позитивні аспекти, може також мати й наступні потенційні негативні наслідки, спричиняючи чергову кризу фінансової системи країни:

1. Можливості спекуляції та концентрації землі в руках монополістів. Відсутність належного контролю може призвести до спекуляції земельними ділянками та концентрації землі в руках великих агрохолдингів або іноземних інвесторів, що може поглибити соціальну нерівність та призвести до економічної монополізації аграрного сектору.

2. Збільшення боргового навантаження. Використання землі як застави для кредитів може стимулювати надмірне кредитування, що збільшує ризики неплатоспроможності фермерів, призводячи до зростання частки проблемних кредитів у банківській системі.

3. Втрата державою контролю над стратегічними ресурсами. За недостатньо розвиненої законодавчої бази та контролю, відкриття ринку землі може призвести до втрати державою контролю над значними площами сільськогосподарських земель, що є стратегічним ресурсом, що може поставити під загрозу продовольчу безпеку та національну економічну стабільність.

Вказані ризики підкреслюють важливість ретельного регулювання та контролю на ринку землі для мінімізації негативних наслідків.

Етап 5. Етап війни Росії проти України, який розпочався в лютому 2022 р., мав спричинив глибоку і комплексну фінансову кризу в Україні. Війна впливала на всі аспекти економіки, фінансових ринків, державних фінансів та добробуту громадян.

Основними аспектами кризи фінансової системи України на даному етапі є наступні:

1. Макроекономічна дестабілізація. Війна спричинила різке падіння валового внутрішнього продукту (ВВП) через знищення інфраструктури, зупинку виробництва і втрату територій, де розташовані ключові економічні активи. Як свідчить рис. 1, номінальний ВВП України у 2022 році знизився в гривневому еквіваленті на 5 % проти 2021 року, а в доларовому еквіваленті – на 19 %. Найбільші розриви в темпах спаду ВВП в гривневому та доларовому еквіваленті спостерігались у роки девальвації національної валюти – 2009 рік, 2014-2015 роки, 2022 рік.

Через порушення ланцюгів постачання, зниження виробничих потужностей та девальвацію гривні інфляція суттєво зросла, що призвело до зростання цін на товари першої необхідності та зниження купівельної спроможності населення.

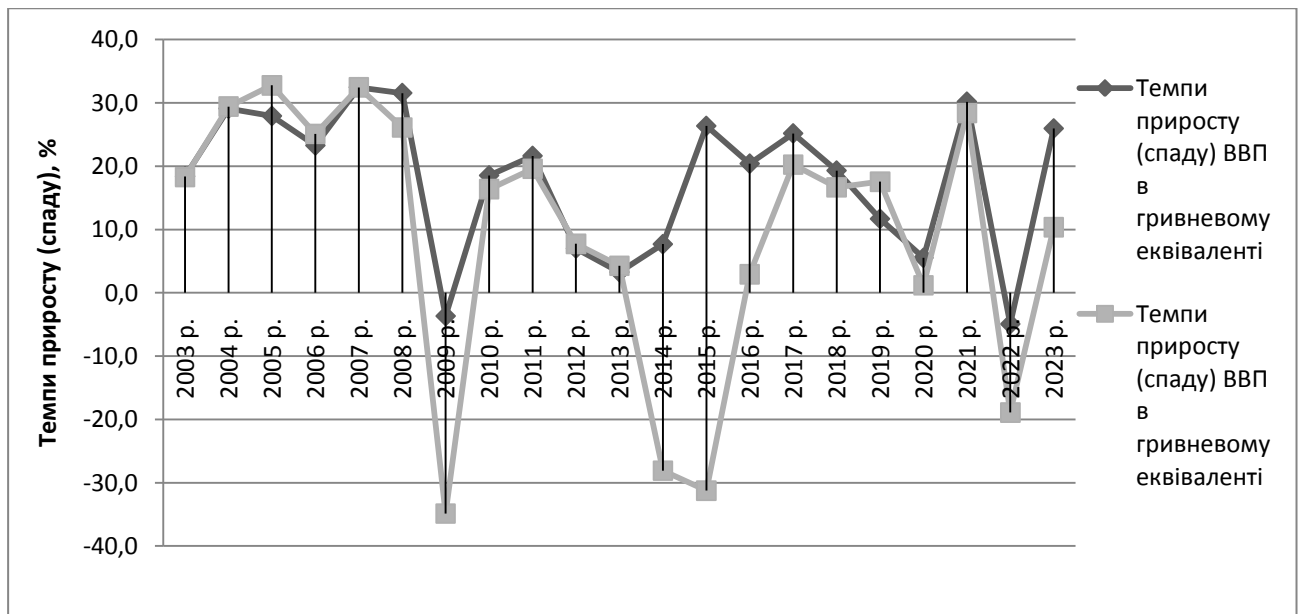


Рис. 1. Темпи приросту (спад) ВВП України в гривневому та доларовому еквіваленті, %

** Темпи приросту розраховані у відсотках відносно попереднього року*

Джерело: створено авторами за даними [5]

Інфляція є основним індикатором фінансової кризи в країні. Зміни рівня інфляції в Україні за 2000-2023 роки наведені в даних рис. 2. Як свідчать наведені дані, за період з 2000 по 2023 роки в Україні найвищий приріст темпу інфляції спостерігався в роки початку російської агресії проти країни – 2014-2015 роки (початок АТО на Сході) та в 2022 р. (масове військове вторгнення).

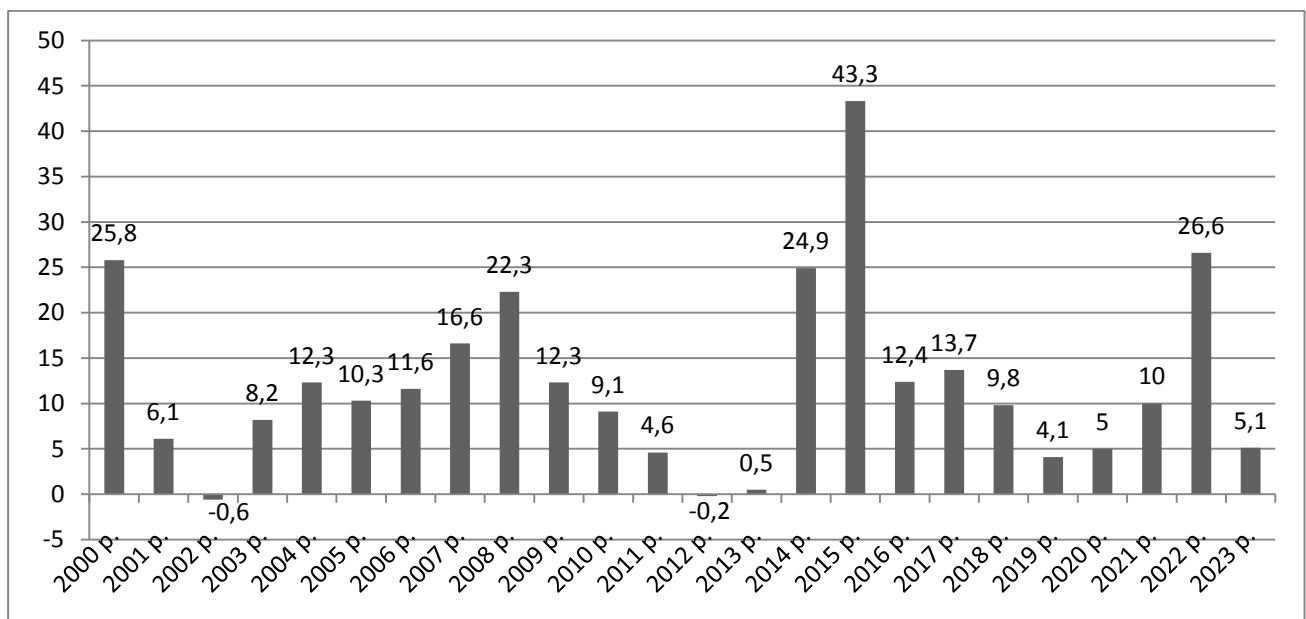


Рис 2. Приріст (+), спад (-) темпу інфляції в Україні, %*

** Значення темпу інфляції надаються у відсотках відносно попереднього року*

Джерело: створено авторами за даними [5]

Індекс інфляції відображає загальну економічну ситуацію в Україні. Для розуміння загальної картини можна відстежити динаміку зміни індексу інфляції в Україні за роками з 2000 по 2023 роки наростаючим підсумком, для чого на рис. 3 наведено зміни індексу інфляції в Україні.

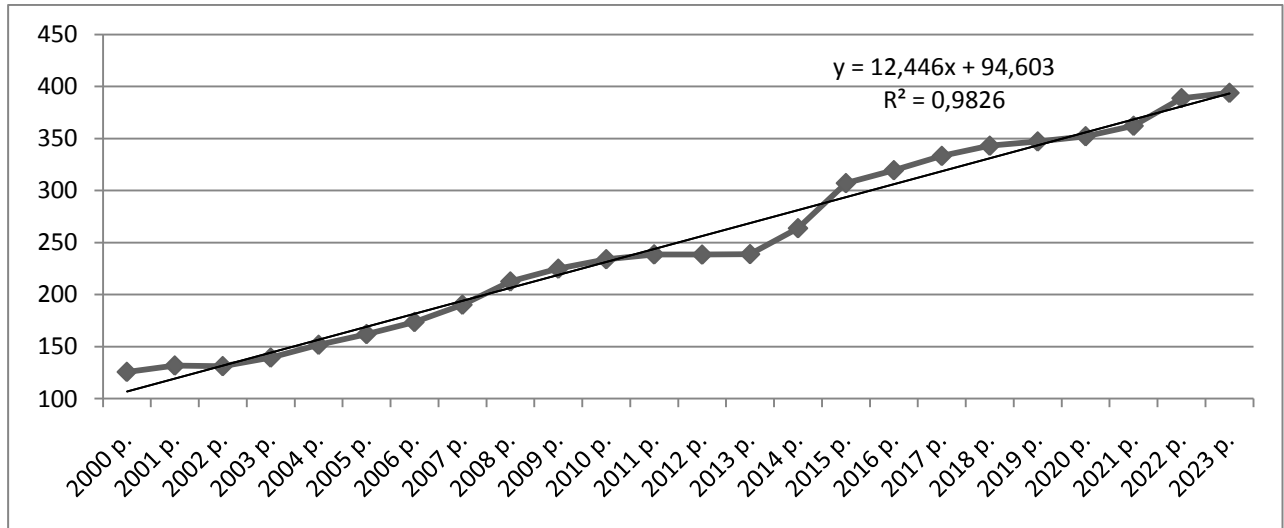


Рис. 3. Зміна індексу інфляції в Україні наростаючим підсумком, %

Створено авторами за даними [5]

Виходячи з даних рівняння регресії, наведених на рис. 2.1, можна зробити висновок, що за 2000-2023 р.р. індекс інфляції в Україні постійно зростає. Рівняння регресії $y = 12,446x + 94,603$ свідчить, що за останні 23 роки в середньому щороку інфляція зростала на 12,4 %. Такий висновок має високу надійність, оскільки коефіцієнт достовірності апроксимації близький до 1.

2. Фінансування воєнних дій та збільшення державного боргу. Війна вимагає значних фінансових ресурсів для фінансування оборони та військових дій, що призводить до різкого зростання державних витрат та бюджетного дефіциту. Для покриття дефіциту бюджету уряд України змушений активно залучати зовнішні та внутрішні позики, суттєво збільшуючи державний борг, що створює додаткове навантаження на майбутні бюджети.

3. Девальвація гривні та валютна криза. Війна спричинила значний тиск на національну валюту. Через відтік капіталу, зниження валютних резервів та загальну економічну нестабільність гривня суттєво знецінилася.

Для стабілізації валютного ринку Національний банк України (НБУ) запровадив жорсткі валютні обмеження, включаючи фіксацію офіційного курсу та обмеження на валютні операції.

4. Зростання ризиків у банківському секторі та зниження фінансової стабільності. Війна збільшила кредитні ризики для банків, оскільки багато позичальників втратили можливість обслуговувати свої кредити, що призвело до зростання частки проблемних кредитів та посилення навантаження на банківську систему. Для забезпечення стабільності банківської системи НБУ впровадив програми рефінансування банків та посилив нагляд за їх діяльністю. Це дозволило зберегти функціонування фінансової системи в умовах війни. Для цього Україна отримала значну фінансову допомогу від міжнародних організацій, зокрема МВФ, Світового банку, ЄС, а також від окремих країн, яка була спрямована на підтримку бюджету, фінансування критичних потреб та стабілізацію економіки.

6. Втрата активів та інфраструктури. Військові дії призвели до масового руйнування промислових об'єктів, транспортної інфраструктури, енергетичних систем та житлових будинків, що створило значні фінансові втрати для відновлення. Багато підприємств були знищені або змушені припинити діяльність, що призвело до значних втрат робочих місць та доходів населення.

7. Еміграція та демографічні зміни. Мільйони українців були змушені залишити країну через військові дії, що призвело до втрати робочої сили, зменшення внутрішнього попиту та створення додаткового тиску на фінансову систему. Війна створила нові соціальні виклики, зокрема необхідність забезпечення підтримки внутрішньо переміщеним особам, що також збільшило фінансове навантаження на державу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Післявоєнне відновлення аграрної сфери України потребує комплексного підходу з фокусом на інституційні перетворення. Основні напрями таких перетворень можуть включати:

1. Забезпечення стабільності та безпеки. Одним з першочергових завдань є розмінування територій, що постраждали від бойових дій, та відновлення сільськогосподарських земель для їхнього повноцінного використання. Важливо створити системи логістики та зберігання, які забезпечать стійкі постачання продуктів харчування в умовах можливих загроз.

2. Відновлення та модернізація зруйнованої аграрної інфраструктури, такої як дороги, залізничні лінії, порти, елеватори та склади, є критично важливими. Паралельно слід модернізувати наявні об'єкти з урахуванням новітніх технологій. Враховуючи повністю зруйновані іригаційні системи Херсонщини, необхідне оновлення та розширення систем зрошення для покращення продуктивності сільськогосподарських угідь.

3. Зміцнення інституційної бази та правового середовища. Необхідно вдосконалити законодавство щодо ринку землі, забезпечити прозорість та захист прав власників і орендарів землі, що передбачає завершення процесу земельної децентралізації та впровадження електронних реєстрів. Важливим є забезпечення справедливості та незалежності судової системи для захисту прав аграрних підприємств і боротьби з корупцією.

4. Розвиток фінансових інструментів та доступу до капіталу шляхом запровадження державних і приватних програм, що підтримують малих та середніх фермерів, зокрема через аграрні розписки, кредитні гарантії та пільгові кредити, а також заохочення як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів через прозорі та вигідні умови для інвестування в аграрний сектор.

5. Розвиток кооперації та інтеграції аграрних підприємств. Сприяння створенню і розвитку кооперативів, які можуть підвищити ефективність і конкурентоспроможність малих фермерських господарств, покращити доступ до ринків та знизити витрати. Стимулювання кооперації між виробниками, переробниками та збутом для підвищення доданої вартості продукції.

6. Розвиток цифровізації та інновацій в аграрному секторі. Впровадження цифрових технологій можливе шляхом підтримки переходу до цифрових платформ, включаючи системи управління фермами, електронну торгівлю та використання даних для оптимізації виробництва. Необхідне стимулювання інновацій та стартапів у сфері агротехнологій, таких як дрони, GPS-навігація, системи моніторингу клімату і ґрунтів.

7. Сприяння екологічній стійкості та адаптації до змін клімату. Необхідна підтримка технологій, що зменшують екологічне навантаження, включаючи органічне землеробство, збереження ґрунтів та використання енергоефективних технологій; створення програм з адаптації аграрних підприємств до змін клімату, включаючи використання стійких до змін клімату культур.

8. Міжнародна співпраця та інтеграція. Співпраця з міжнародними організаціями з метою використання міжнародного досвіду і ресурсів для відновлення аграрної сфери, а також участь у глобальних ініціативах щодо продовольчої безпеки. Також необхідно підтримувати розвиток експортних можливостей, диверсифікація ринків збуту та сертифікація української продукції за міжнародними стандартами.

9. Розвиток освіти та підвищення кваліфікації аграрних кадрів, що передбачає інвестиції у навчання та підвищення кваліфікації працівників аграрного сектору, зокрема щодо новітніх технологій та сталого управління, а також програми підтримки молодих фермерів, що допоможуть залучити нове покоління до аграрного бізнесу.

Вказані напрями інституційних перетворень спрямовані на відновлення та стійкий розвиток аграрного сектору України, забезпечення його конкурентоспроможності та адаптацію до нових викликів у післявоєнний період, є також перспективними для подальших досліджень.

Література

1. Заскалкіна О.М. Механізми державного регулювання інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – «Механізми державного управління». ХАРІДУ НАДУ при Президентові України, Харків, 2018. 242 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zaskalkina_Oksana/Mekhanizmy_derzhavnoho_rehul_iuvannia_instytutsionalnoho_seredovyscha_v_aharnomu_sektori_ekonomiky_Uk.pdf?PHPSESSID=qqs14rcufk4m52opan59vamg95
2. Подлесна В.Г. Взаємозв'язок циклічності інституційних і соціально-економічних трансформацій в Україні. Розділ 5 колективної монографії «Інституційні трансформації соціально-економічної системи України» / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценко А.А. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 48–60. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/262.pdf>
3. Лещик І.Б., Пиріг Г.І. Організаційно-економічні трансформації в аграрному секторі економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 327–331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_3_71.
4. Лопатинський Ю.М., Тодорюк С.І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: [монографія]. Чернівці: ЧНУ, 2015. 220 с.
5. Валовий внутрішній продукт (ВВП) та індекс інфляції в Україні 2024. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

References

1. Zaskalkina, O.M. (2018), “Mechanisms of state regulation of the institutional environment in the agrarian sector of the economy of Ukraine”, Abstract of Ph.D. dissertation, Mechanisms of public administration, Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kharkiv, Ukraine, Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zaskalkina_Oksana/Mekhanizmy_derzhavnoho_rehul

iuvannia_instytutsionalnoho_seredovyscha_v_aharnomu_sektori_ekonomiky_Uk.pdf?PHPSESSID=qqs14rcufk4m52opan59vamg95 (Accessed 11 Dec 2024).

2. Podlesna, V.G. (2015), “The relationship between the cyclical nature of institutional and socio-economic transformations in Ukraine”, *Rozdil 5 kolektyvnoi monohrafii «Instytutsijni transformatsii sotsial'no-ekonomichnoi systemy Ukrainy»* [Chapter 5 of the collective monograph “Institutional Transformations of the Socio-Economic System of Ukraine”], National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution “Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, Ukraine, Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/262.pdf> (Accessed 10 Dec 2024).

3. Leshchyk, I.B. and Pyrig, G.I. (2013), “Organizational and economic transformations in the agrarian sector of the economy”, *Sustainable economic development*, vol. 3, pp. 327-331, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_3_71 (Accessed 05 Dec 2024).

4. Lopatynskyi Y.M. and Todoriuk S.I. (2015), *Determinanty staloho rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv* [Determinants of sustainable development of agricultural enterprises], Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

5. Ukrainian information portal about finance and investments (2024), “Gross domestic product (GDP) and inflation index in Ukraine”, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (Accessed 15 Dec 2024).

Стаття надійшла до редакції 28.01.2025 р.